

SZÜCS PÉTER

II. Gusztáv Adolf belföldi propagandája a harmincéves háborúban

A kontinens északi peremvidékén elhelyezkedő, Európa történelmében addig csekély szerepet játszó Svédország a harmincéves háborúba történő belépéssel a 17. század legjelentősebb hatalmainak sorába emelkedett. Az expanzív külpolitikából adódó súlyos emberveszteségek és magas adók miatt és a lázongások elkerülése érdekében a svéd állam tudatos és átfogó, a lakosság minden szegmensére kiterjedő egyházi és állami propagandát fejtett ki.¹ Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a svéd országgyűlési iratanyag, az évente kibocsátott imnap-plakátok (*böndagsplakat*), illetve a háborús győzelmek során központilag elrendelt hálaadó-napokhoz kapcsolódó források² segítségével rekonstruáljam a II. Gusztáv Adolf svéd király németföldi intervencióját előkészítő és a hadjárat alatt folytatott svéd belföldi agitáció főbb vonalait. A források főbb műfaji és tartalmi elemeinek ismertetése után a közvetített üzenet érvrendszerét mutatom be, majd elhelyezem ezeket tágabb eszmetörténeti kontextusban.

A 16. század közepe óta a Balti-térségben terjeszkedő külpolitikát folytató skandináv királyság feszült figyelemmel kísérte a harmincéves háború 1627 ősztől északnémet és dán területeken kibontakozó harcait. Egyrészt konfesszionális okokból, mivel tartottak az ellenreformációs törekvésektől, másrészt azért, mert a tartós Habsburg jelenlét Svédország politikai, katonai és gazdasági akcióradiusának leszűkülését jelentette.³ A svéd csapatok 1630 júniusában bontottak vitorlát Stockholmban. Sokáig úgy tűnt, hogy Gusztáv Adolf komolyabban nem tud beleszólni a háború menetébe, de az 1631 szeptemberében Breitenfeldnél vívott ütközet meghozta az áttörést a svédek számára. Az 1632-es év a svéd hatalom

¹ A saját lakosság felé irányuló kora újkori svéd propagandáról szóló legfontosabb munkák: Arnoldsson, Sverker: *Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget*. Göteborg högskolas årskrift, vol. 47. (1941) 7. sz., 1–33.; Nordin, Jonas: *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm, 2000.; Ericsson, Peter: *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*. Uppsala, 2002.; Hallenberg, Mats: *Kungen, kronan eller staten? Makt och legitimitet i Gustav Vasas propaganda*. In: *Maktens skiftande skepnader. Studier i makt, legitimitet och inflytande i det tidigmoderna Sverige*. Szerk.: Harnesk, Börje. Umeå, 2003. 19–41.; Forssberg, Anna Maria: *Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680*. Stockholm, 2005.

² A jelen írás elkészítéséhez szükséges forrásanyagot és szakirodalmi apparátust 2014 tavaszi félévében, az Erasmus-program keretében a stockholmi Armémuseumban folytatott szakmai gyakorlatom alatt gyűjtöttem össze.

³ Kampmann, Christoph: *Europa und das Reich im Dreissigjährigen Krieg. Geschichte eines europäischen Konflikt*. Stuttgart, 2013. 71. A svéd háborús beavatkozás különböző motivációról kialakított történeti álláspontokat összegzi: Lockhart, Paul Douglas: *Sweden in the Seventeenth Century*. Basingstoke, 2004. 39–40.

csúcspontját jelentette a német területeken: a protestánsok körében ekkor már messianisztikus hittel övezett svéd uralkodó a bajor fővárost is elfoglalta, és csapatai az osztrák örökös tartományokat fenyegették. A novemberben Lützennél lezajlott csata végén azonban „Észak Oroszlánja” holtan feküdt a csatamezőn, és ezzel véget ért a svéd diadalmenet.⁴

Azt, hogy a hadjárat főbb eseményeinek hírei az államnak megfelelő színezetben a legegyszerűbb alattvalóig is eljussanak, a Gusztáv Adolf és Axel Oxenstierna kancellár által tökéletesített híráramlási rendszer tette lehetővé.⁵ Ezen kommunikációs hálózat alapvető részét alkotta a hadjáratai során a király mellett lévő Hadikancellária, amely fontos kapocsként működött a hadszíntéren tartózkodó uralkodó és a hátország között.⁶ A legfőbb központi kormány szerv, a király távolléte alatt a folyamatos kormányzást biztosító Államtanács az egyházi propagandaceremóniák megszervezésében játszott kulcsszerepet.⁷ A közigazgatás lokális szintjén a királyi adószedő terjesztette a király nézeteit az adott politikai helyzetről, háborúról a parasztság körében.⁸

Az államigazgatási apparátus mellett kiemelkedő jelentőséggel bírt a kommunikációban az adók és újoncok megszavazása miatt megkerülhetetlen országgyűlés (*riksdag*) is, amely a parasztság részvételéből kifolyólag az ország lakosságának jóval nagyobb részét reprezentálta, mint a korabeli Európa legtöbb rendi gyűlése.⁹ A svéd állam információs rendszerének a királyi nyomdász is fontos láncszemét képezte. Adókedvezmények fejében privát nyomdász tevékenysége mellett királyi rendeleteket, országgyűlési határozatokat és egyéb iratokat kellett állami megrendelésre kinyomtatnia, amelyeket az egyház és az államigazgatás terjesztett a lakosság számára.¹⁰ A svédországi információáramlás legalapvetőbb pillérét a lutheránus egyház alkotta. A lelkészek egyrészt állami adminisztrációs kötelezettségekkel bírtak,¹¹ másrészt bizonyos meghatározott alkalmakkor a király külpolitikai intézkedéseit kellett

⁴ A harmincéves háború tágabb kontextusának, illetve a svéd hadjárat eseménytörténetének részleteiből ismertetésétől terjedelmi okokból el kell tekintenem. Gusztáv Adolf hadjáratairól lásd többek között: Ericsson Wolke, Lars – Larsson, Göran – Villstrand, Nils Erik: *Trettiåriga kriget. Europa i brand 1618–1648*. Värnamo, 2006. 90–125.; Wilson, Peter H.: *Europe's tragedy. A History of the Thirty Years' War*. London, 2009. 481–531.; Kampmann: *Europa und das Reich...*, 70–88.

⁵ Erről összefoglalóan lásd: Forssberg, Anna Maria: *The Information State. War and Communication in Sweden during the 17th Century*. In: (Re)-Contextualizing Literary and Cultural History. The Representation of the Past in Literary and Material Culture. Ed. by Wåghäll Nivre, Elisabeth – Schmirrmacher, Beata – Egerer, Claudia. Stockholm, 2013. 6–9.

⁶ Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 72.

⁷ Lockhart: *Sweden in the Seventeenth Century*, 31.

⁸ Glete, Jan: *War and the State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500–1660*. London – New York, 2002. 190

⁹ Rystad, Göran: *Stormaktstidens Riksdag 1611–1718*. In: Riksdagen genom tiderna. Szerk.: Stjernquist, Nils. Stockholm, 1985. 90–98.

¹⁰ Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 69–70.; Forssberg: *The Information State*, 10–11.; Ridderstad, Per S.: *Tryckpressens makt och makt över tryckerietabllingar i det svenska riket 1600–1650*. In: 1600-talets ansikte. Szerk.: Nilsson, Sten Åke – Ramsay, Margareta. Krapperup, 1997. 347. Bár cenzori hivatal csak 1686-ban létesült, szabad nyomdaalapítási jog korábban sem létezett, és a kormányzat elvileg bármikor ellenőrizhette, hogy milyen művek kerülnek nyomtatásra. Lásd: Ridderstad: *Tryckpressens makt och makt över tryckerietabllingar*, 350–351.; Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 70.

¹¹ Lockhart: *Sweden in the Seventeenth Century*, 32–33.

kedvező színben feltüntetniük. A papságot így arra használták, hogy hozzászoktassák a lakosságot a felsőbbség iránti engedelmességhez.¹²

A svéd propaganda forrásai

Imanap-plakátok

Az imanapok svéd területen történő meghonosításában I. Gusztáv király játszott nagy szerepet. A Vasa-dinasztia alapítója 1544 júliusában bocsátott ki egy rendelkezést, amely az adott évben nyolc ima-, illetve vezeklőnap megtartását tette kötelezővé az országban minden egyházközség területén.¹³ I. Gusztáv kortársai között nem állt egyedül rendelkezésével: német területeken az 1530-as évek elejétől, Dániában 1538-tól, III. Keresztély uralkodásától szintén elrendeltek ilyen egyházi ceremóniákat.¹⁴ Ezeken az ünnepnapokon a svéd nép kollektívan imádkozott, hogy a bünei által megharagított Isten megengesztelődjön, és ne sújtsa a lakosságot pestissel, háborúval és éhínséggel.¹⁵

Az imanapok megtartása az 1620-as évektől vált csak rendszeressé Svédországban. Gusztáv Adolf minden évben három imanap ünnepségét tette kötelezővé, amit minden tavasszal egy imanap-plakát tudatott az alattvalókkal. A *böndagsplakatok* egyoldalú, illusztráció nélküli nyomtatványok voltak. A folyamatosan ismétlődő sémák mellett aktuális, időszerű tartalommal is bírtak, szövegük hossza ezért változó volt. Központilag írták őket, a plakátokat kiszögelték a templomkapukra, így mindenki láthatta őket.¹⁶

A nyomtatványok kitértek az előző év külpolitikai történéseire, és Svédország háborúit is kommentálták, így aktuális események kerülhettek propagandisztikus összefüggésbe. Az állam politikája vallásos kontösben nyerhetett legitimációt. A plakátok a véleményformálás fontos eszközeivé váltak, és ez különösen a háborús időszakokban, az államhatalom növekvő nyomása, a súlyos adók, sorozás, háborús veszteségek által felfokozott elégedetlenség idején vált igen hasznossá az állam számára.¹⁷

¹² Forssberg: *The Information State*, 6–9. A svéd lutheránus papságnak a hagyományos paraszti társadalomba való beágyazottságáról, illetve a központi hatalomnak a lelkészek felett gyakorolt kontrolljáról lásd: Malmstedt, Göran: *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*. Lund, 2002. 17–18., 82–83., 170–172.; Jarlert, Anders: *Kyrka och tro*. In: Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden. Szerk.: Christenssen, Jakob. Lund, 2005. 252–253.; Olsson, Bernt: *Prästerna, staten och folket*. In: 1600-talets ansikte. Szerk.: Nilsson-Sten Åke – Ramsay, Margareta, Krappereup, 1997. 121–131.

¹³ Malmstedt, Göran: *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800*. Göteborg, 1994. 94–96.

¹⁴ Malmstedt: *Helgdagsreduktionen*, 96.

¹⁵ Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 60–62.

¹⁶ Az imanapokról, imanap-plakátokról szóló legfontosabb szakirodalom: Göran Malmstedtnek a fejezetben már idézett műve, különösen 94–226.; Malmstedt, Göran: *Gud bevar oss för papister och turkar: omvärldsbilder och kollektiv identitet i svenska böndagsplakat under 1600-talet*. In: I andra länder: historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande: en antologi. Ed.: Berg, Magnus – Trépagny, Veronica. Lund, 1999. 89–100.; Arnoldsson: *Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget*, 10–13.; Widén, Bill: *Böndagsplakaten och opinionsbildningen under Gustav II Adolfs tid*. Kyrkohistorisk årsskrift, vol. 87. (1987) 17–22.; Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 74–113., 178–182.; Östlund, Joachim: *Lyckolandet: maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott*. Lund, 2007. 14–15. A Gusztáv Adolf uralkodása alatt kiadott összes plakát elektronikus úton hozzáférhető a stockholmi Királyi Könyvtár (Kungliga Biblioteket) honlapján: [http://regina.kb.se/F?func=find-c&charconv=default&ccl_term=wam=\(b%C3%B6ndagsplakat\)%20and%20wpb=\(digi\)&local_base=PACo1](http://regina.kb.se/F?func=find-c&charconv=default&ccl_term=wam=(b%C3%B6ndagsplakat)%20and%20wpb=(digi)&local_base=PACo1) (letöltés: 2015. október 13.)

¹⁷ Malmstedt: *Helgdagsreduktionen*, 104., 223.

Sverker Arnoldsson történész hangsúlyozta, hogy az 1620-as években fontos szerepet töltek be az imanap-plakátok a lakosság harmincéves háborúra történő felkészítésében.¹⁸ A plakátok folyamatosan kiemelték az evangélikus egyházat fenyegető veszélyeket, tónusuk különösen 1623, Pfalz bevétele után vált vészjóslóvá. A katolikus felet egy Svédországhoz lassan közeledő szörnyhöz hasonlították, amely csápjaival egyik protestáns felekezetet nyeli el a másik után.

Írásomban az 1628 és 1632 közötti, Gusztáv Adolf német hadjáratát közvetlen megelőző, illetve a német hadjárat alatt kiadott *böndagsplakat*okat vizsgálom. Az 1628 és 1630 közötti három, illetve az 1631-ben és 1632-ben kiadott két plakát tartalmilag nagy vonalakban megegyezik. Közös elemet jelent viszont mindegyik forrásban, hogy az egész ország nemes és nemtelen lakosait szólítják meg, illetve mindenkit, aki a svéd állam területén tartózkodik. További közös tartalmi elemet jelent mindegyik dokumentumban, hogy előírásokat tartalmaznak az imanapokra vonatkozóan. A három ima- és böjti nap dátuma minden évben más napokra esett, de minden esetben a júniustól szeptemberig tartó időszakra koncentráálódtak.¹⁹ A plakátok büntetést kilátásba helyezve szólították fel Svédország összes lelkészét és püspökét a hívők kellő informálására, hogy ezen alkalmak során a templomokat igaz istenhittel látogassák. Az alattvalók parancsba kapták, hogy az imanapok ideje alatt minden világi tevékenységüket, ami akadályozhatja részvételüket az istentiszteleteken, tegyék félre.²⁰

A háborúba való belépést közvetlenül megelőző évek plakátjai a kontinensen zajló eseményekre csak homályosan utaltak. Érzékeltették a háború pusztításait, kifejtve, hogy erős birodalmakon és kormányokon uralkodik el a zűrzavar, városokat fosztanak ki és égetnek fel, nőket becstelenítenek meg. Hangsúlyozták az evangélikus vallás fenyegetett helyzetét, nyomtatékosítva, hogy Isten gyülekezetét és tiszta, üdvözítő igéjét általános üldözés éri.²¹

A plakátok nem pusztán az evangélikus egyházat fenyegető veszélyt emelték ki, hanem konkrétan Svédország sötét helyzetét is ecsetelték: „Bárhová is fordulunk, a veszély minden egyes nappal egyre jobban nő.”²² A protestánsok megosztottsága és a pápisták egysége éles kontrasztot képez: a szöveg szerint nincs meg a protestánsokban a kellő komolyság, szorgalom és türelem maguk megvédésére, és még sokkal kevésbé az egység az összetartásra és az ellenállásra.²³

Mégis milyen megoldás fogalmazódik meg a pápista áradat féken tartására, a háború pusztításaitól eddig érintetlen Svédország megóvására? Az imanap-plakátokban a megelőző háború koncepciója körvonalazódik: „...a vakság uralkodik, hogy nem látjuk a veszélyt, és nem szállunk az ellenséggel igaz egységgel szembe még időben [...] az igazság és védelmünk és jólétünk ezt kívánja.”²⁴

A német hadjárat alatt nyomtatott két plakát szintén nem túl sok konkrét részletet tartalmaz. A korábbi évek antikatolikus hangneme mellett már a császárellenesség is megfigyelhető. A svédek a „vérszomjas császári és pápai liga” ellen állnak harcban és evangélikus, keresztény vallásukért és kormányuk szabadságáért harcolnak. A hadjárat alatt elért sikerek

¹⁸ Arnoldsson: *Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget*, 10–13.

¹⁹ Nem véletlenül jelölték ki őket a mezőgazdasági munkák időszaka alatt. Valószínűleg azt akarták sugallni a parasztságnak, hogy imádságaikkal a termést is pozitívan tudják befolyásolni. Malmstedt: *Helgdagsreduktionen*, 226.

²⁰ *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

²¹ *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

²² *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

²³ *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

²⁴ *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

sem lettek elhanyagolva: Isten a svéd csapatoknak az előző évben „jelentős szerencsét, csodás győzelmeket és kívánatos sikereket nyújtott”, mindezért hála és köszönet illeti.²⁵

A vizsgált források tehát nem tartalmaztak részletes információt a háborúról és az aktuális (kül)politikai eseményekről. Egy egyszerű alattvaló semmit sem tudhatott meg a diplomáciai tárgyalásokról, a hadjárat állásáról, a svéd csapatok helyzetéről, a konkrét ütközetekről, a veszteségekről és a szembenálló félről is csak elmosódott, sematikus képet nyert. A kevés adat ellenére mégis körvonalazódott egy absztrakt kép egy ellenséges külvilágról, amely nem pusztán az evangélikus hittestvéreket, hanem magát a svéd államot is elnyeléssel fenyegette, és amely ellen még időben fel kellett venni a harcot, mielőtt magát a szeretett hazát pusztította volna el.

Országgyűlési anyag

Gusztáv Adolf a Vasa uralkodók politikai gyakorlatát követve gyakran hívott össze országgyűlést. Az 1620-as évek közepétől többször is megemlítette a rendek előtt a háborúba való beavatkozás lehetőségét, és 1627 nyarán már a preventív háború szükségességét hangsúlyozta a Stockholmban tartott *riksdag* előtt.²⁶ Az 1629 nyarára összehívott országgyűlés különösen nagy jelentőséggel bírt: a svéd uralkodónak el kellett fogadtatnia az Államtanács januári döntését a német hadjáratról, és meg kellett szavaztatnia a háborúval járó kemény terheket, adókat és újoncokat.²⁷

A kinyomtatott országgyűlési összehívó levél a király propagandájában fontos előkészítő szereppel bírt. A hamarosan összeülő országgyűlés legfontosabb témáját, a harmincéves háborúba történő beavatkozás szükségességét vetítette elő: „...az evangélikus vallás és velünk határos szomszédaink nyomorú helyzete miatt és különösképpen a nagy veszély kapcsán, amely hazánk és fejünk felett lebeg, nem lehetséges a késlekedés, össze akarunk hívni titeket, és tisztában kell lennünk gondolataitokkal néhány nagyon fontos és sürgető, országunkat érintő ügyben.”²⁸ Mindezzel a *böndagsplakatokból* már ismert fő toposzt, a lutheránus egyházat és konkrétan Svédországot fenyegető veszélyt ismételte meg a nyomtatott levél. A meghívó felszólította a rendeket, hogy késlekedés nélkül jelenjenek meg Stockholmban a *Dominica Trinitatis* (Szentháromság vasárnap) ünnepen.²⁹

A *riksdag* munkáját tematizáló országgyűlési indítvány rendkívül részletesen és konkrétan, pontokba szedve vázolta fel a legutóbbi, 1627-ben tartott országgyűlés óta zajló külpolitikai eseményeket, diplomáciai tárgyalásokat, hangsúlyozva, hogy az ország rendjeit szükséges informálni, hogy helyes döntést tudjanak hozni. Az indítvány nyomatékosította, hogy Gusztáv Adolf III. Zsigmond lengyel királlyal szemben békére törekedett, viszont a császár mesterkedéseivel állandóan zátonyra futtatta a béketárgyalásokat. Lengyelországot 1627

²⁵ *Böndagsplakat* 1632.

²⁶ Arnoldsson: *Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget*, 18–19.

²⁷ Ahnlund, Nils: *Gustav Adolf inför tyska kriget*. Stockholm, 1918. 205.

²⁸ *Riksdagskallelsen 1629 Wij Gustaff Adolph, med Gudz nåde, Sweriges, Göthes och Wendes Konung ... medh mindre wij edher sammankalla och edert betenkiande i några wichtige och höghnådige Rikzens ärender förnimma moste ...* [Köngl. tryckeriet] [1630] Svenskt offentligt tryck -1833 (SOT). Libris Bibliotekens digitaliserade material. URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:repos-351> (letöltés: 2015. október 19.)

²⁹ *Riksdagskallelsen* 1629.

nyarán egy császári ezred is támogatta, megakadályozva a gyors svéd győzelmet, és 1629-ben is nagy lovas és gyalogos erőket küldött a térségbe.³⁰

Az országgyűlési proppozíció ismét felhívta a figyelmet a lutheránusok sanyarú helyzetére Európában, kiemelve, hogy a korábbi partikuláris, egy-egy országra korlátozódó elnyomással szemben most a pápisták az egész világon törekednek az evangélikus vallásuk kiirtására: „Barátaink és azok, akik elhagyták a pápaságot, súlyos helyzetbe kerültek, legnagyobb részük elszakadt vallása gyakorlásától, házától és otthonától, szabadságától és gyökerétől, aki elkerülte a kardot, az még nagyobb bajba került. El kell szenvedniük, hogy feleségeiket és gyermekeiket másik vallás és istentisztelet alá vonszolják, gyássszal és nehézségekkel kell bevégezniük életüket. Akik kard által esnek el, szerencsésebbek, mint azok, akik megmaradnak, és elkerülik a hóhér kezét.”³¹

A hagyományos, imanap-plakátokban domináns antikatolikus agitáció mellett a politikai érvrendszer használó, császárellenes propaganda kapott nagy szerepet a proppozícióban. A svéd király II. Ferdinándnak nem csupán a lengyel király támogatását, a béketárgyalások akadályoztatását rőtta fel, hanem magának Svédországnak a közvetlen veszélyeztetését is: a császári erők elfoglalták a Jütland-félszigetet és Holsteint, Mecklenburgban és Pomerániában számos kikötőre tettek szert. A császáriak és Wallenstein legfőbb célja, hogy egy nagy flottát hozzanak létre, akadályozzák a dán és svéd tengeri kereskedelmet, és előkészítsék Svédország invázióját. A császáriak ezenkívül megalázó módon viselkedtek a lübecki békekonferenciára³² érkező svéd követekkel szemben.³³

Az indítvány tehát azt propagálta, hogy Gusztáv Adolf jó uralkodóhoz méltóan békére törekszik, alattvalóit kímélni szeretné, pontosan tisztában van vele, hogy milyen súlyos terhek hárulnak rájuk. Bár az evangélikus hittestvérek szörnyű üldöztetésnek vannak kitéve, a király semleges szeretne maradni a birodalomban zajló háborúban. A háború azonban elkerülhetetlen, sőt jelenleg is zajlik: a császáriak csapataikkal nyíltan támogatják a lengyel királyt, fenyegetően terjeszkednek a balti térségben, flottájukkal sértik a svéd kereskedelmi érdekeket, az ország inváziója már küszöbön áll. Ezért Svédországnak háborút kell indítania, hogy ne saját földjét érje a pusztítás. A preventív háborút éppen a béke érdekében kell vívni.³⁴

³⁰ *Riksdagsproposition* (1629. máj. 30.) Riksarkivet, Riksdags-och mötesacta 1627–1629 vol. 4, 446v–447r. II. Ferdinánd császár valóban nagy fenyegetést látott a lengyelországi svéd sikerekben, attól tartva, hogy a két fél közötti fegyverszünet lehetőséget jelentene Gusztáv Adolf számára, hogy a német területen lekötött császári egységeket megtámadja. 1627-ben a relatív kis erőt jelentő holsteini ezred bevetése a lengyelek oldalán komoly nehézségeket okozott a svéd uralkodónak. Ahnlund: *Gustav Adolf inför tyska kriget*, 23–24., 168–169.

³¹ *Riksdagsproposition* (1629. május 30.), lásd előző jegyzet, 448r.

³² Lübeckben 1629 januárjában gyűltek össze II. Ferdinánd császár és IV. Keresztély dán király követei, hogy tárgyaljanak a békefeltételekről. A császárt képviselő Wallenstein végig gyanakvással szemlélte a közvetítés szándékával érkező két svéd követet, Johan Lehusent és Johan Adler Salviust. 1629. február 27-én tudatták a császáriak Lehusennel, hogy addig nem kap birodalmi menlevelet, amíg Gusztáv Adolf ki nem vonta csapatait Stralsundból. Amíg a város kiürítése meg nem történik, megtiltották a svéd követeknek, hogy a Német-római Birodalom területére lépjenek. Lehusen írásos választ követelt, de a császári titkár közölte vele, hogy ilyet nem áll módjában adni. Ahnlund: *Gustav Adolf inför tyska kriget*, 137–145.

³³ *Riksdagsproposition* (1629 máj. 30.) lásd 30. jegyzet, 449v–450v.

³⁴ Ez elég meggyőző érv lehetett. A svédek idősebb generációja még jól emlékezhetett a dánokkal svéd területen vívott, szörnyű pusztítást okozó, 1611 és 1613 között zajló kalmari háborúra. Wilson: *Europe's tragedy*, 91.

A propozícióra a bevett szokás szerint minden rend külön dolgozta ki válaszát. A nemesi és a papi rend feltétlen támogatásáról biztosította a királyt, hangsúlyozva, hogy az ellenséggel saját földjén kell felvenni a harcot. A paraszti rend a döntést végül a királyra bízta. Egyedül a polgári rend fejezte ki ellenérzését. Elismerték, hogy a háború veszélye kétségtelenül fennáll, de a gyakorlati következmények, a rájuk háruló súlyos terhek hatására elpusztulnak városaik, és végromlásba jutnak. Az addig kirótt adókat továbbra is fizetni fogják, de több új terhet nem képesek magukra vállalni.³⁵

Egyedül tehát a polgárság zavarta meg a király és a *riksdag* közötti harmóniát. A hatalom nem engedhette meg magának, hogy egy ilyen fontos kérdésben ne bírja az összes rend támogatását. Különösen kényelmetlenné tette a polgárság szembeszegülését ezenkívül a tény, hogy nem írásos panaszt nyújtottak be, hanem válaszukat nyilvánosan olvasták fel. Külföldi követek és megfigyelők is jelen lehettek, és a polgárság ellenszegülése rossz fényt vetetett a kormányzatra, mert viselkedésüket a követek a széthúzás, felkészületlenség és hiányzó áldozatkészség jeleként értelmezheték.³⁶

Ennek fényében nem meglepő, hogy az Államtanács válaszában frontális támadást intézett a polgárság ellen. Június 23-án kelt *Replicá*ját jól felépített propagandisztikus elemek szőtték át. A polgárságot a szöveg leválasztotta a másik három rendről, és megpróbálta a közhangulatot ellenük fordítani. A szolidaritás hiányát róta fel a polgárságnak, dicsérve a többi rend áldozatvállalását: „A rendek nagyrészt tisztas hazafiakhoz és svéd férfiakhoz méltóan viselkedtek ezekben a haza számára vészterhes időkben, különösen a nemesség, a papság és a köznép [...] Feltételeztük, hogy a polgárság is hasonlóan fog eljárni, tekintve a veszélyt, amelyben az evangélikus egyház és különösen Isten gyülekezete hazánkban leledzik. [...] nyilvánvalóan eltúlozzák [terheiket] megalapozatlan panaszaikkal az összes rend előtt, mintha az egész csak az ő vállukat nyomná...”³⁷

A *Replica* nyomatékosította, hogy a polgárság ok nélkül panaszolta, hogy üzleti érdekei sérültek, kereskedelmi lehetőségei beszűkültek, és általános elszegényedés fenyegette őket, ugyanis Gusztáv Adolf számtalan dolgot tett, amivel a polgári rend gazdagodásához járult hozzá. A szöveg hangsúlyozta, hogy inkább a többi rendnek lett volna oka panaszra a polgársággal szemben: „...minden árunak, amelyet a nemes, a pap vagy a paraszt visz a kereskedővárosba, a polgárság önkényesen állapítja meg az árát, olyan árat megszabva, amit csak jónak lát, és minden, amit ők [a többi rend] vesznek a városokban, azt a polgárok minden igazság és ésszerűség nélkül, olyan magas áron adják, [...] amit jónak látnak [...], ez nem keresztényhez méltó dolog...”³⁸

A *Replica* amellett, hogy a polgárságot a közös terhekből részesedni nem kívánó, az evangélikus hittestvérekkel és az ország lakosaival együtt nem érző, kapzsi és a többi renddel szemben nyerészkedő rétegnek állította be, erkölcstelen életmódját is kiemelte: „...tunyaságban és erkölcstelenségben neveltetnek, mint korábban mondtuk, így soha nem fognak becsületesen gondoskodni magukról. És ha egy részük örökséghez jut, mindent elpazarolnak haszontalan módon és sem Isten, sem a korona hasznára nem lesznek.”³⁹

Az Államtanács végül nyíltan fenyegető hangnemet ütött meg, fogságba vetéssel fenyegetve a vonakodó polgárokat. A polgárság a támadás súlya alatt végül beadta derekát. A háború elkerülése végett tárgyalásokat javasolt a császári hatalommal, de elkerülhetetlen harc

³⁵ Ahnlund: *Gustav Adolf inför tyska kriget*, 207–208.

³⁶ Arnoldsson: *Krigspropagandan i Sverige före trettioåriga kriget*, 19–20.

³⁷ *Replica* (1629. jún. 23.) Riksarkivet, Riksdags- och mötesacta 1627–1629 vol. 4, 477r–478v.

³⁸ *Replica* (1629. jún. 23.), lásd előző jegyzet, 480r–481v.

³⁹ *Replica* (1629. jún. 23.), lásd 37. jegyzet, 486v.

esetén biztosította támogatásáról. A *riksdag* döntését a háborúba való beleegyezésről ki nyomtatták, feltehetőleg felolvasták a szószekekről is.⁴⁰

A hatalom a rendekkel való tárgyalás útján elérte a szükséges adók és az újoncok megszavazását. Az ország lakosait képviselő négy rend támogatásával legitimálni lehetett a hadba lépést az ország előtt. A jól felépített propagandisztikus érvrendszer súlya alatt meg nem hajló polgárság elleni kemény, fenyegető fellépés jelezte, hogy a felek nem egyenlő esélyekkel tárgyaltak, és a király nem riadt vissza akár az erőszakos eszközöktől sem akarata véghezvitelére.

Gusztáv Adolf német hadjárata előtt még egyszer a rendekhez fordult. 1630. május 19-én tartotta híres búcsúbeszédét az Államtanács és a rendek képviselői előtt (a parasztság képviselői hiányoztak).⁴¹ Beszédében a király ismét kifejtette a preventív, idegen földön vívott háború előnyeit. Elmondta, tisztában van vele, milyen megterhelést jelent a háború a lakosságra nézve, ám azt is hangsúlyozta, milyen nagy előnnyel bír, hogy a svédek az ellenség földjén harcolnak. Kitért a lengyelekkel Altmarkban kötött hatéves fegyverszünetre, majd kifejtette, most egy még terhesebb és átfogóbb háborúba keveredett a császárral, és megkérte hű alattvalóit, hogy ebben a háborúban is segítsék.⁴²

A király még egyszer összefoglalta alattvalói előtt, hogy miért kellett háborúba lépnie. A magasságos Istent hívta tanúságu és leszögezte, hogy nem egyfajta háborús kedvtelés vezérelte, hanem az utóbbi évek történései tették szükségessé a hadba lépést. Ismét kiemelte a lübecki követekkel szemben tanúsított sértő bánásmódot, a lengyeleknek nyújtott császári segélyt, szomszédok, rokonok, eltávolított királyok segítségkérését, de a legfontosabb oknak a következőt tartotta: „elnyomott hittestvéreinknek fel kell szabadulniuk a pápista járom alól”.⁴³

Hálaadó napok

A svéd állam számára a háború alatt is kulcsfontosságú volt, hogy biztosítsa az alattvalók támogatását, mert a sikeres hadviseléshez újabb és újabb adók és újoncok kellek. Az egyszerű lakosság nagyon kevés csatornán keresztül tudott informálódni a kontinensen zajló eseményekről: a katonák csak a háború lezárultával térhettek haza, amikor az általuk közvetített hírek már aktualitásukat veszítették, a terjedő pletykák pedig megbízhatatlannak számítottak. A tájékoztatást a háború menetéről az egyházon keresztül az állam nyújtotta. A legtöbb érdemi információval a hadjáratról a nagy győzelmek megünneplésére kihirdetett hálaadó napok szolgáltak vallásos köntösben, és emellett a hatalom propagandatevékenységének fontos fórumait is jelentették.⁴⁴

⁴⁰ Ahnlund: *Gustav Adolf inför tyska kriget*, 208.

⁴¹ Junkelmann, Marcus: *Gustav Adolf 1594–1632. Schwedens Aufstieg zur Grossmacht*. Regensburg, 1993. 305.

⁴² Gusztáv Adolf búcsúbeszéde (1630. máj. 19.) Riksarkivet, Riksdags- och mötesacta 1630–1632 vol. 2, IV–II.

⁴³ Gusztáv Adolf búcsúbeszéde (1630. máj. 19.) lásd előző jegyzet, 2v.

⁴⁴ Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 178–180. A svéd hálaadó napokra eddig kevés figyelem hárult a történetírásban. Az eddig megjelent legfontosabb munkák: Ericsson, Peter: *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*. Uppsala, 2002., különösen 117–118., 127–128.; Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, id. mű; Forssberg, Anna Maria: *Kriget-mänskligt eller gudomligt? Om uppfattningar om krig och fred i Sverige och Frankrike under Trettioåriga kriget*. In: *Människans kunskap och kunskapen om människan*. En gränslös historia. Szerk.: Wallenberg-Bondesson, Maria – Husz, Orsi – Myrdal, Janke – Tydén, Mattias. Stockholm, 2012. 74–89.

Svédországban a 17. században nőtt meg igazán a jelentőségük, a svéd uralkodók egyre gyakrabban nyúltak ehhez a propagandaeszközhöz. Hogyan zajlott az ünnep? A hálaadó ceremóniát a szokásos istentisztelet keretei között is tarthatták, de a leggyakrabban egy külön napot jelöltek ki az ünnepelésre. A szertartás általában azzal kezdődött, hogy részletes hadijelentést (*relatio*) olvastak fel a győzelemről (ez azonban nem minden esetben történt meg, és olyan esetet is feljegyeztek, amikor a *relatio* szövegét rövidített formában közölték). Ezt prédikáció követte, amelynek során a lelkész felszólította a gyülekezetet, hogy imádkozzon a békéért. A hálaadást általában a *Te deum laudamus* című zsoltár (svédül: *O Gud vi love dig*) eléneklése zárta.⁴⁵

A Gusztáv Adolf német hadjárata alatti időszakból két ütközet kapcsán szeretném felvázolni, hogy az alattvalók felé hogyan kommunikálta a hatalom a győzelmeket. A forrásanyag ugyan hiányos, de információban gazdag, és a svéd propaganda-gépezet, illetve információs rendszer számos fontos aspektusára világít rá.

A GARTZNÁL/GREIFENHAGENNÁL ARATOTT GYŐZELEM

A svéd csapatok 1630 karácsonyán indították meg támadásukat az Odera mentén a császári főerők főhadiszállása, Gartz irányába. Greifenhagennél szétverték a császári előőrsöt, majd komoly hadizsákmányra téve szert három nappal később bevonultak a császári csapatok által kiürített Gartzba. Bár csekély emberveszteség érte mindkét felet, az ütközet komoly lélektani jelentőséggel bírt az első győzelmüket kiharcoló svéd csapatok számára.⁴⁶

A svéd kormányzat szükségesnek látta, hogy tájékoztassa a lakosságot az első komolyabb svéd diadalról. Az Államtanács 1631. február 2-án kelt⁴⁷ jegyzőkönyvéből kiderül, hogy az ülés során felolvasták a külföldi adatközlők híreit, amelyek éppen akkor érkeztek meg a postán⁴⁸ keresztül. Ezek között volt található Johan Adler Salvius⁴⁹ jelentése is „...a csodás győzelemről, amit Ő Királyi Felsége aratott karácsony ünnepén a császári seregek felett”.⁵⁰

Az Államtanács ülésén eldőlt, hogy a győzelmet hálaadó ünnepel fogják megünnepelni az egész országban: „Megparancsoltatott, hogy az összes püspöknek levelet kell írni, hogy minden templomban és gyülekezetben adjanak ünnepélyesen hálát Istennek ugyanezért a

⁴⁵ Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 62–63.; Forssberg: *Kriget-mänskligt eller gudomligt?* 79–81.

⁴⁶ A Gartz-hadműveletet részletesen ismerteti: *Sveriges Krig 1611–1632. Tyska kriget intill mitten av 1631*. vol. 3. Összeállította: Generalstaben. Stockholm, 1936. 482–519.

⁴⁷ Svédország ekkor még nem vette át XIII. Gergely pápa 1573-as naptárreformját, még a régi julian naptárt használta. Amikor svéd források adatait veszem át, mindig a forrásban megadott dátumot használom.

⁴⁸ Axel Oxenstierna kezdeményezésére csak 1636-ban építette ki a központi kormányzat Svédország postahálózatát, de már 1620-ban felállt egy postaútvonal a Stockholm–Markaryd–Hamburg útvonalon. A postahálózatról bővebben: Linnarson, Magnus: *The Development of the Swedish Post Office c. 1600-1721*. In: *Connecting the Baltic Area: The Swedish Postal System in the 17th Century*. Szerk.: Droste, Heiko, Huddinge, 2011. 25–48.; Holmberg, Claes Göran: *Kommunikationer och press*. In: *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden*. Szerk.: Christenssen, Jakob, Lund, 2005. 219–247.

⁴⁹ Az egyszerű köztisztviselői családból származó Salvius Svédország egyik legfontosabb diplomatájaként tevékenykedett a 17. század első felében: a lübecki békekonferencia mellett számtalan diplomáciai megbízást kapott. A harmincéves háborút lezáró béketárgyalásokon, Osnabrückben hazáját képviselte

⁵⁰ *Svenska Riksrådets Protokoll*. 2. kötet. Kongl. Riksarkivet genom Kullberg, N. A. Stockholm, 1880. 57.

győzelemért.⁵¹ A megfogalmazásból sajnos nem derül ki egyértelműen, hogy az ünnep megtartását az Államtanács a királytól utasításba kapta, vagy saját kezdeményezéséből rendelte el.

A hálaadó ünnep megszervezéséről rendelkező, kézzel írott levél már az Államtanács ülését követő napon, 1631. február 3-án elkészült. A tanácstagok aláírásával ellátott levelet az ország minden püspökének címezték. A levél ismerteti, hogy az Államtanács nagy és pompás győzelemről kapott hírt, „...ami felett minden igaz evangélikusnak, de különösen Ő Királyi Felseje alattvalóinak teljes szívből kell örvendezniük és Istennek köszönetet és dicséretet mondaniuk”.⁵² A levél utasította a püspököket, hogy ne csak a püspöki székhelyen tartsák meg az ünnepet, hanem a püspökség alá tartozó minden pap és lelkipásztor hasonló módon, minden templomban prédikálja a gyülekezetnek ezt a fényes diadalt. A hálaadó nap megtartására pontos dátumot nem jelöltek ki, az ünnepet az utasítás szerint „egy bizonyos napon” kellett megtartani.⁵³

Az Államtanács levelében találunk rá utalást, hogy a Gartznál elért győzelemről mellékeltek hadijelentést a püspököknek.⁵⁴ Nagy valószínűséggel a tanács jegyzőkönyvében említett Salvius-féle jelentést csatolhatták a levélhez, Salvius ugyanis kiemelte a *relatió*ban, hogy a Német-római Birodalomban a győzelem hatására az összes evangélikus titokban ujjongott, és javasolta, hogy az összes svéd templomban is énekeljenek egy örömteli *Te Deum laudamus*.⁵⁵

A *relatio* a hadműveletről eléggé részletes és hiteles információt nyújtott. Az 1631. január 10-én Lübeckben kelt levél ismertette, hogy Gusztáv Adolf koncentrált haderejét, és december 23-án Greifenhagenhez vonult. Nyílt csatában bízott, azonban az ellenség nem mutatkozott, ezért karácsony napján, miután lelkesítő prédikációt és imát tartott a csapatoknak, megindította a támadást szárazon és vízen az Odera-parti erőd ellen. A jelentés részletesen ismertette az erődítmény fekvését és az ostrom lezajlását. A svéd csapatok nagy lelkesedéssel és bátorsággal vetették magukat a harcba, és pár óras küzdelem után elfoglalták Greifenhagent. A tiszteket és körülbelül száz katonát foglyul ejtettek, és három nagy ágyút zsákmányoltak.⁵⁶

A siker következtében lehetővé vált az átkelés az Odera folyón, és megnyílt az út Gartz felé. Gusztáv Adolf ismét nyílt ütközetben bízott, de miután az ellenség látta, hogy a svédek milyen lelkesedéssel rohanták meg és foglalták el az Odera keleti partján fekvő Marwitz faluban található kis erődítményt, felgyújtották a várost, és elmenekültek. A jelentés ezután kitér az üldözésre és a hadizsákmányra, megemlítve, hogy 500 szekeret sikerült zsákmányolni. A Piritz és Landberg közötti utat a svédek az ellenség holttestével borították be.⁵⁷

Az adatgazdag hadijelentés részletes képet nyújtott a hadműveletről, kiemelve a svéd seregek lelkesedését és bátorságát, Gusztáv Adolf hadvezéri erényeit és vallásosságát, a svéd

⁵¹ *Svenska Riksrådets Protokoll* 1880. 57.

⁵² *Az Államtanács levele az összes püspöknek a Gartznál aratott győzelem kapcsán tartandó hálaadó napról* (1631. febr. 3.) Riksrádkivet, Riksregistraturet Rådets registratur 1631, fol. 7.

⁵³ *Az Államtanács levele az összes püspöknek a Gartznál aratott győzelem kapcsán tartandó hálaadó napról* (1631. febr. 3.), lásd előző jegyzet, fol. 7.

⁵⁴ *Az Államtanács levele az összes püspöknek a Gartznál aratott győzelem kapcsán tartandó hálaadó napról* (1631. febr. 3.), lásd 52. jegyzet, fol. 7.

⁵⁵ *Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnas historia*. Vol. II. Ed.: Mankell, Julius. Stockholm, 1860. 155–156.

⁵⁶ *Arkiv till upplysning* 1860, 154–155.

⁵⁷ *Arkiv till upplysning* 1860, 155–156.

hadizsákmány nagyságát, az ellenfél gyávaságát és veszteségeit, homályban tartva a svéd csapatok embervesztését. A *relatio* azt az üzenetet is közvetítette, hogy a karácsonykor vívott harcokban a svédeket támogatta Isten, az evangélikusok reménykedve nézhetnek egy békével kecsegtető jövő elé. Teljes bizonyossággal sajnos nem állítható, hogy a jelentést ebben a formájában felolvasták az ország templomaiban. Bár a püspökök megkapták a *relatiót*, nem tudjuk, hogy milyen formában küldték tovább azt egyházkerületükben. Mindezt még tisztázni kell a jövőben a kutatásnak.

A BREITENFELDI CSATA

Az 1631. szeptember 17-én aratott győzelem áttörő jelentőséggel bírt: az addig inkább csak lokális, északnémet régióban vívott konfliktus kiszélesedett, a svéd–szász csapatok előtt megnyíltak a Német-római Birodalom belső területei. Az Államtanács 1631. november 2-i ülésén parancsba adták a püspököknek, hogy az egész országban „...minden gyülekezetben tartsanak egy általános, ünnepélyes hálaadó napot a csodálatos győzelemért, amelyet Isten ajándékozott Ő Királyi Felségének Lipcsénél.”⁵⁸ A jegyzőkönyv ezúttal nem említett hadijelentést.

Valószínűleg nem is érkezett *relatio* Stockholmba, ugyanis az Államtanács az ülést pár héttel megelőzően a királyhoz írott levelében kifejtette, hogy bár „minden helyről folyamatosan érkeznek a hírek a csodás győzelemről”,⁵⁹ de a tanács még semmiféle jelentést nem kapott az ütközetről, ezért örülnének, „ha részleteket kapnának Ófelsége ezen híres és dicső diadaláról és az ellenség szégyenteljes meneküléséről és rémületéről. És arról, hogy hogyan kezdődött, folytatódott és végződött a csata, mi történt a későbbiekben...”⁶⁰ Az információra azért volt szüksége a tanácsnak, mert „...szándékozunk írni a püspököknek és megparancsolni, hogy az egész birodalom minden templomában és gyülekezete előtt egy nyilvános hálaadó és imanap tartassék, mivel már néhány alkalommal az ilyen örömteli események kapcsán megtettük ezt”.⁶¹

A levél az információáramlás szempontjából fontos dolgokra világít rá. Egyrészt Stockholm bekapcsolódott a kontinens híráramlásába, több helyről érkeztek a hírek a svéd fővárosba, de az ütközet részleteit ismertető hivatalos jelentést a legbiztosabb forrástól, a királytól várták. A levél megfogalmazásából úgy tűnik, hogy a hálaadó napok elrendelésében a hadjárat alatt a király távollétében kormányzati szervként funkcionáló Államtanács is kezdeményező szereppel bírhatott. A részletekre a tanács éppen azért volt kíváncsi, hogy elrendelhesse a ceremóniát, ezért feltételezhetjük, hogy valamilyen formában felolvasták a jelentést a templomokban.

A tanács szokásos, hálaadó napot elrendelő levelét november 8-án írta meg a püspököknek. A levélhez csatolták Gusztáv Adolf levelének és egy hadijelentésnek a másolatát, tehát közben befutott a várt jelentés és a király válasza. Bár a Gusztáv Adolfhoz írott levél megfogalmazása alapján úgy tűnt, hogy a hálaadó nap megtartása az Államtanács kezdeményezéséből fakadt, a tanács püspökökhöz intézett szövege szerint a király akaratából és parancsából rendelték azt el. A szokásosnál is ünnepélyesebben és magasztosabban megfogalmazott

⁵⁸ *Svenska Riksrådets Protokoll* 1880, 122.

⁵⁹ *Az Államtanács levele Gusztáv Adolfhoz* (1631. okt. 15.) Riksarkivet, Riksregistraturet Rådets registratur 1631, fol. 173.

⁶⁰ *Az Államtanács levele Gusztáv Adolfhoz* (1631. okt. 15.), lásd előző jegyzet, fol. 173.

⁶¹ *Az Államtanács levele Gusztáv Adolfhoz* (1631. okt. 15.), lásd 59. jegyzet, fol. 173.

levél a *Te deumot* egységesen, az egész országban november 22-re rendelte el, így a nagy jelentőségű protestáns győzelmet az ország minden lakosa egy napon ünnepelhetett.⁶²

Sajnos a király Államtanácshoz intézett válaszelevele és az ütközetről szóló jelentés egyelőre nem került elő, azonban fennmaradt két nyomtatott, német nyelvű prédikáció, amely a breitenfeldi győzelemről szóló hálaadó napon hangzott el. Az ünnepi istentiszteleteket Johannes Rotlöben⁶³ udvari lelkész és a stockholmi német közösség prédikátora tartotta a királyi palotában (*Tre Kronors Slott*), illetve a város német gyülekezete által használt, 14. századi alapítású Német Templomban (*Tyska Kyrkan, Tyska S:ta Gertruds Kyrka*). A prédikációkat Christoffer Reusner királyi nyomdász⁶⁴ adta ki 1631-ben, a győzelem évében. A prédikációk kinyomtatása valószínűleg felsőbb utasításra történthetett meg.

A két terjedelmes, hatvan oldalt felölelő prédikációt a nyomtatvány egy tízoldalas általános bevezető résszel vezette fel, amelyben emlékeztetett a hálaadó nap ünnepelésének okára, az Isten kegyelméből Lipcsénél aratott győzelemre. Ezután számtalan történelmi példa mutatta be, hogy már a múltban is gyakran sor került hálaadó ünnepségekre. Pogány és keresztény uralkodók és méltóságok sorának (Sulla, Titus Vespasianus, Marcus Antonius, I. Ottó német-római császár, Henrik bajor herceg) segítségével ágyazódott be a Breitenfeld kapcsán tartott *Te deum* egy antik időkig visszavezethető tradícióba.⁶⁵

A királyi kastélyban tartott istentisztelet Johannes Rotlöben Józsva könyvének 10. fejezetére építette, párhuzamot vonva az ószövetségi uralkodó és a svéd király között. A prédikáció antik gondolkodók és a *Biblia* érveinek segítségével próbálta igazolni, hogy a svéd király helyesen cselekedett, amikor seregeivel átkelt a Német-római Birodalomba. A wittenbergi prédikátor kitért az ütközet ismertetésére is, de a diadalt absztrakt módon, vallásos köntösbe bújtatva ábrázolta. A prédikáció szerint az ellenség előnyös pozíciót vett fel egy magas hegyen, és az időjárás, a szél és a nap is neki kedvezett. Már azelőtt támadásba lendült, mielőtt az evangélikus sereg rendszeren csatasorba rendeződhetett volna, de az Úr titokban nagy félelmet küldött rá, és menekülni kezdett. A svéd csapatok ezután egyik tartományt és várost foglalták el a másik után.⁶⁶

⁶² *Az Államtanács levele az összes püspöknek a breitenfeldi győzelem kapcsán tartandó hálaadó napról* (1631. nov. 8.) Rikssarkivet, Riksregistraturet Rådets registratur 1631, fol. 182–183.

⁶³ Johannes Rotlöben Wittenbergből származott, és itt is végezte tanulmányait. 1622 és 1624 között a brandenburgi választófejedelem udvari lelkésze volt. 1624-től Stockholmban töltötte be az udvari prédikátor tisztét, és egyben a stockholmi német közösség lelkésze is lett egészen 1639-ig, amikor visszatért Németföldre. Glückstadtban IV. Keresztély dán király szolgálatába szegődött. Életét Hadersleben szuperintendenseként fejezte. Számos latin és német nyelvű teológiai munkát írt.

⁶⁴ Christoffer Reusner rostocki nyomdással IX. Károly vette fel a kapcsolatot 1608-ban. Reusner 1610-ben kezdte el tevékenységét Stockholmban, hamarosan megkapta a királyi nyomdász címet. Reusner 1635-ben Revalba helyezte át tevékenységét, címét a már 1633-ban stockholmi nyomdát alapító Henrik Keyser vette át. Ridderstad: *Tryckpressens makt och makt över tryckpressen*, 347–348.

⁶⁵ *Zwo Jubel Predigten, am allgemeinen angeordneten grossen Lobe vnd Dancketag, im ganzen hochlöblichen Reiche Schweden vnd desselben incorporirten Provinzien, den 22. novembr. 1631, zur schuldiger Danckbarkeit gegen dem allerhöchsten Gott, fir die glorwürdigste Victori, den 7. septemb. bey Leypzig ... Gustavo Adolpho ... von oben herab wunderbarer weise gegeben, in der Königlichten Residenz Stadt Stockholm, die Eine auffm Königlichten Schloss, die Andere in der Deutschen Kirchen gehalten von Johanne Rotlöben Witeberg. ... Dasselbst gedruckt durch Chr. Reusner den eltern. Anno M DC XXXI., 1631*

Placering: F1700 Br.303, Kungliga Biblioteket, [1–11.]

⁶⁶ *Zwo Jubel Predigten 1631*, [12–39.]

A Német Templomban tartott hálaadó szertartás alapszövegéül a wittenbergi lelkész Dávid próféta 83. zsoltárát választotta ki, párhuzamba állítva Gusztáv Adolfot és az ószövetség Jósafát júdeai királyt. A győzelmet a prédikáció ismét elvont módon, vallásos terminusokkal írta le: az ellenség nagy előnnyel bírt, de a csata közepén, amikor már úgy nézett ki, hogy győzelmet aratnak a pápisták, Isten nagy félelemmel sújtotta őket, és a Katolikus Liga serege szétszóródott. A 83. zsoltár alapján aztán két részre oszlott a prédikáció. Az istentisztelet első felében a prédikátor a zsidó egyház panaszaival párhuzamba állítva mutatta be az evangélikusok szenvedéseit és megpróbáltatásait Európában. Magdeburg elpusztítását külön ecsegtelte a szöveg. A prédikáció második fele azt taglalta, hogy milyen tanulságot és vigaszt kell figyelembe venniük az evangélikusoknak. Egymással szövetkezniük kell, és az ellenség teljes elpusztítására, kiirtására kell törekedniük, mert ők sem várhatnának irgalmat a katolikusoktól. A ceremónia *Te deum laudamus* éneklésével zárult.⁶⁷

A svéd propaganda érvrendszer

Felekezeti propaganda⁶⁸

AZ EMBER BŰNÖS

A 17. századi svéd prédikációkban központi szerepet játszott a bosszú tantétel, amely szerint Isten az embereket bűneik miatt sújtotta háborúval, pestissel és éhínséggel. Mindez a lakosság körében vallásos nyugtalanságot okozott.⁶⁹ A toposz, amely szerint Isten a bűnös népet háborúval, illetve ellenséggel sújtja, az Ószövetségre vezethető vissza, illetve Luther Márton *Eine Heerpredigt wider den Türcken* című, 1529-ben Wittenbergben megjelent tábori prédikációjában is kifejtést nyert. Luther ebben a munkájában hangsúlyozta, hogy a törökök Isten büntetése a nép bűnei miatt, ezért elsősorban erkölcsi megújulás szükséges a veszély elhárításához.⁷⁰

A bűn témája az imnap-plakátoknak is az egyik legfontosabb elemét képezte. Mivel a lutheri ortodox hit nagyrészt az Ószövetségre épült,⁷¹ a plakátokban is az Ótestamentum bosszúálló Istene jelent meg, akihez az imnapok során a gyülekezetnek imádkoznia kellett, hogy ne sújtsa a népet a három említett csapással. Az 1628-as imnap-plakát szerint „...úgy tűnik hogy Isten haragja általánosan az egész világ felett lebeg, majdnem minden országot, birodalmat és várost, amelyet lát az ember, vagy amelyről hall, háború, lázongás és széthúzás, pestis és sohasem hallott betegségek, éhínség, drágaság, rossz termés sújt”.⁷²

A plakát szerint az evangélikusokat általános üldözés éri a kontinensen, a szomszédos országokban már háború dúl, a veszély már közvetlenül Svédországot fenyegeti. A svédek saját maguknak köszönhetik nyomorúságos helyzetüket, bűneik és rossz cselekedeteik miatt fordult el tőlük Isten. A megoldást azt jelenti a plakát szerint, hogy: „Isten irgalmáért kell

⁶⁷ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [40–71.]

⁶⁸ A konfesszionális propaganda által közvetített üzeneteket kisebb módosításokkal az Anna Maria Forssberg által kidolgozott címszavak alatt mutatom be. Lásd: Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 86–103.

⁶⁹ Malmstedt: *Helgdagsreduktionen*, 223.

⁷⁰ Bóka Éva: *Európa és az Oszmán Birodalom a XVI–XVII. században*. Budapest, 2004. 20–22. Később változtak Luther nézetei a törököket illetően. *Vom Kriege wider den Türcken* (1529) című írásában már azt taglalta, hogy a rablóhadjáratot folytató oszmánok ellen a keresztény hit védelmében a világi hatóságnak, a császárnak fel kell vennie a harcot.

⁷¹ Kalm, Ingvar: *Studier i svensk predikan under 1600-talets förre hälft*. Stockholm, 1948. 251–257.

⁷² *Böndagsplakat* 1628.

esedeznünk bensőséges imával és könyörgéssel, be kell ismernünk, hogy vétkeztünk, rosszat tettünk és istentelenek voltunk”.⁷³

A plakátok üzenete szerint a nép bűnös volt, ezért Isten háború formájában büntetéssel sújtotta. Közös imádsággal kellett vezelelniük, hogy Isten megkönyörüljön rajtuk, és felhagyjon a büntetéssel. Vajon milyen funkciót töltött be ez az üzenet a propagandában? Peter Ericsson történész szerint ezzel az egyház a svéd lakosság képében bűnösöket kreált, és a háború felelősségét a politikai szférából az erkölcsi szférába helyezte át.⁷⁴

A háború depolitizálásával a politikai elit felelőssége elhárult,⁷⁵ a háború mint jelenség vallásos magyarázatot nyert, a lakosság csak önmagát hibáztathatta érte. Az üzenet szerint a háború állandó fenyegetést jelentett, és nem a kormányzatot terhelte a felelősség érte. Azt nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az ember bűnösségének hangsúlyozása nem pusztán propagandisztikus céllal történt, hanem egyben a lutheri ortodox hitnek, tehát az emberek mindennapi vallásgyakorlásának is a részét képezte. Az állam manipulatív módon jól ki tudta aknázni a hittételekben rejlő lehetőségeket.⁷⁶

AZ ELLENSÉG VELEJÉIG GONOSZ

Az *Ószövetség* szerint Isten ellenségeket támasztott Izrael ellen, amikor haragudott népére, és ugyanez a gondolat jelent meg a nagyhatalmi időszak Svédországnak vallásos szövegeiben is.⁷⁷ A *Böndagsplakatok* ellenségképe a külpolitikai helyzet alakulásával párhuzamosan változott, a 17. század folyamán két fő ellenség jelent meg bennük: a harmincéves háború időszaka alatt a pápisták, míg a század második felében a keresztények „ősellensége”, a törökök.⁷⁸

Az 1628 és 1632 közötti időszakban az imnap-plakátok vallásos és politikai terminusokkal írták le az ellenséget: Svédországot a pápisták mellett a császáriak és a Liga seregei fenyegették. Az ellenség nem rendelkezett különösebben kifinomult politikai tervvel: a szövegek szerint egyetlen szándéka az evangélikus hittestvérek és a svédek megsemmisítése volt. Merészségük és erejük napról napra nőtt, ahogy egyik protestáns tartományt és várost dúlták és égették fel a másik után, majd változtatták azokat a „bálványimádás szentélyeivé”, a „Sátán zsinagógáivá”, a „pápista irtózat” fészkeivé.⁷⁹ Az „igaz keresztény” lutheránus vallást barbárok módjára üldözték, követőit szolgaságba taszították.⁸⁰

Az ellenség jellemzése a hálaadó napok során tartott istentiszteleteken is fontos szerepet kapott. A breitenfeldi ütközet kapcsán a királyi palotában tartott prédikációban Johannes Rotlöben lelkes hangsúlyozta, hogy az Úr a pápistákat, a Liga seregeit a Lipcsénél vívott csatában „...dühös cselekedeteik, hallatlan hiúságuk, oly sok ártatlan keresztény felett gyakorolt embertelen zsarnokságuk miatt büntette meg”.⁸¹

A breitenfeldi diadal kapcsán a stockholmi Német Templomban tartott *Te Deum* még nagyobb hangsúlyt fektetett az ellenség bemutatására. A szöveg szerint a pápisták gúnyosan és becsmérlően beszélnek az evangélikus egyházzal. Ezzel maga az Úr ellen cselekszenek,

⁷³ *Böndagsplakat* 1631, 1632.

⁷⁴ Ericsson: *Stora nordiska kriget förklarar*, 263.

⁷⁵ Nordin: *Ett fattigt men fritt folk*, 53.

⁷⁶ Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 89–90.

⁷⁷ Ericsson: *Stora nordiska kriget förklarar*, 144.

⁷⁸ Malmstedt: *Gud bevara oss för papister och turkar*, 92–93.

⁷⁹ *Böndagsplakat* 1631.

⁸⁰ *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

⁸¹ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [30.]

Isten haragját fordítják maguk ellen. Önteltségük és „bűzlő gőgjük” a lutheránusok vígaszául szolgál, mert önnön vesztüket fogja okozni.⁸²

A prédikáció hosszan ecsetelte a császári hatalom felsőbbségét a pápai hatalommal szemben. A császár soha nem jelent meg ellenségként. Amikor az ellenséges hadakat említette, akkor a szöveg a „pápai”, illetve „ligai sereg” kifejezést használta. A pápa a legfőbb gonosz szinonimájaként jelent meg. A római pápa és a katolikus klérus Isten, a világi uralkodók, a császár, illetve az evangélikus egyház ellen folytatott harcot. Mindez azt jelenti a prédikáció szerint, hogy „a római pápa az Antikrisztus, a romlás gyermeke”.⁸³

A prédikáció a jezsuitákat is megvetendő ellenségnek állította be, akik álnok, ravasz, alattomos és megvetendő módon támadták a lutheránus tanokat gyalázatos írásaikkal. Beférköztek a császár kegyeibe, és gonosz tanácsaikkal arra ösztönözték, hogy karddal és tűzzel irtsa az általuk eretneknek nevezett evangélikusokat, égettesse el a könyveiket, hogy a Német-római Birodalomban helyreálljon az egység és a kölcsönös bizalom. Gonosz mesterkedéseikkel a kontinensen zajló háború tüzének lángját táplálták.⁸⁴

A fenyegető ellenség az imanap-plakátok és a hálaadó prédikációk tematikájának állandó, újból és újból felbukkanó elemét képezte. Mivel a lutheri ortodox hitben rejlő bosszú doktrína szerint Isten a svédeknek saját bűneik miatt sújtotta háborúval, az ország ellenségei pusztán Isten akaratát hajtották végre, pusztán az Úr eszközeivé degradálódtak,⁸⁵ ugyanúgy, mint a törökök Luther tábori prédikációjában.

Svédország és az evangélikus egyház ellenségeit a propaganda nem az európai nagypolitika racionálisan gondolkodó szereplőinek állította be, hanem olyan irracionális lényeknek, akik pusztá gyűlölettől és gőgtől hajtva Svédország és az evangélikus egyház elpusztítására törekedtek, és akiknek az akaratát békés, tárgyalásos úton nem lehetett megváltoztatni. Ezzel a propaganda a politikai elit mellett az ellenséget is depolitizálta és vallásos köntösben jelentette meg. A svéd alattvalók úgy érezhették magukat, mint egy bekerített erődben, amelynek a falait kérlelhetetlenül ostromolták ellenségeik. Lélekben fel kellett készülniük az elkerülhetetlen háborúra.

A SVÉDEK ISTEN KIVÁLASZTOTT NÉPE

Több kutató is vizsgálta, hogy a svéd, illetve más európai államok propagandája párhuzamot vont saját országa és az ókori Izrael között a kora újkor folyamán.⁸⁶ Az Izraelre való hivatkozással a svéd nép különlegességét, egvediségét és kiválasztottságát lehetett kiemelni. Mivel az *Ótestamentum* szerint Isten és a zsidó nép között szövetség állt fent, a svédek is ebből az előnyös helyzetből szemlélhették a háborúkat, bízva Isten támogatásában. Mindez a svéd nép összetartozás-tudatának erősítését is szolgálta a fenyegető ellenséggel szemben.⁸⁷

A svéd nép és Isten közötti szoros kapcsolat a *böndagsplakátok* szóhasználatában is megjelent: a plakátok „Isten gyülekezete”-ként utaltak a svéd népre. Az 1631-es *böndagsplakát* a svédek kiváltságos helyzetét hangsúlyozta Európa többi evangélikus vallású lakosával

⁸² *Zwo Jubel Predigten* 1631, [53.]

⁸³ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [53.]

⁸⁴ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [56–57.]

⁸⁵ Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 94.

⁸⁶ Svéd párhuzamokra lásd: Ekedahl, Nils: *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokunst*. Uppsala, 1999., Kalm: *Studier i svensk predikan under 1600-talets förra hälft*, 251–257.; Ericsson: *Stora nordiska kriget förklarar*, 125–128.; Nordin: *Ett fattigt men fritt folk*, 151–157.

⁸⁷ Forssberg: *Att hålla folket på gott humör*, 78–79.

szemben. Miután a szöveg hosszan ecsetelte, hogy a kontinensen a lutheránusok milyen szörnyű megpróbáltatásoknak vannak kitéve, kiemelte, hogy Svédországban még mindig az egyedül üdvözítő evangélikus vallást prédikálják: „...a gyülekezet hasonlóképpen megmaradt mint egy magas hegyen, és azóta is virágzik és világít az egész világ felett.”⁸⁸ Ezzel Svédországot a kontinenssel szemben egyelőre még a béke szigeteként jelenítette meg a plakát. A sorokból egyfajta küldetéstudat is kiolvasható: a lutheránus vallás megőrzendő érték a világ számára, és a svédeknek mindent meg kell tenniük, hogy fennmaradjanak az igaz tanok.

Az Izraellel vont párhuzamok különösen a breitenfeldi csata kapcsán megtartott két prédikációban jelentek meg hangsúlyosan. A királyi palotában megtartott prédikáció az Ószövetségben található Józsuva könyvének 10. fejezetére épült. A *Szentírás* kiválasztott részlete az egyiptomi fogságból visszatérő zsidó törzsekkel a Kánaánt meghódító Józsuva győzelmét mesélte el az ellenséges amorita törzsek felett. Józsuát a Jeruzsálemtől északra fekvő Gibeon város lakói, a gibeoniták értesítették követség útján, hogy a hegyekben élő amoriták összes királya szövetekezett ellenük, és egymagukban nem képesek felvenni a harcot a túlerővel. Ezért Józsuához fordultak, aki késlekedés nélkül, egész seregével a gibeoniták segítségére sietett, és Isten segédelmével fényes győzelmet aratott az amorita törzsek felett.⁸⁹

A szöveg az ószövetségi eseményeket próbálta megfeleltetni a breitenfeldi ütközet körülményeinek. Johannes Rotlöben lelkész párhuzamot vont Józsuva könyve 10. fejezetének szereplői és korának legfontosabb alakjai között. Gusztáv Adolfot Józsuának feleltette meg, míg a gibeonitákat az 1631 nyarának végén Tilly gróf hadai által lerohant, szorult helyzetbe kerülő szászoknak. Az amoriták pedig a Katolikus Liga seregeivel váltak egyenlővé. Az evangélikus szászok a gibeonitákhoz hasonlóan szintén túl gyengének találták magukat, és az „Istentől küldött megváltóhoz”, „a legdicsebb hőstettei miatt a világhírű Józsuához hasonlítható” Gusztáv Adolfhoz küldtek követséget.⁹⁰

A svéd király Józsuához hasonlóan szintén nem késlekedett, hanem éjt nappallá téve lovagolt, és oroszláncként támadta meg a Liga seregét Breitenfeldnél. Bár az ellenség előnyösebb pozícióból és létszámbeli fölényben várhatta a svéd hadakat, Isten nagy félelmet küldött rájuk, és megzavarta soraikat, csakúgy, mint az amoritákkal tette azt az *Ószövetség*ben, és nagy vereséget mért rájuk.⁹¹

A Józsuva könyvéből vett részlet kiválóan alkalmas volt arra, hogy Isten nevében legitimálja Gusztáv Adolf német hadjáratát, a Német Birodalomban folytatott offenzív hadviselést. Megmutatta, hogy Isten támogatja a svéd királyt, tehát biztosra vehető, hogy Józsuához hasonlóan ő is az igaz ügy érdekében harcol, és Isten kiválasztottjának tekinthető. Az uralkodó valójában az elnyomott evangélikus egyházat képviselő szász választónak nyújtott segítséget, és nem a saját dicsőségét kereste önző módon a harcokban. Az amoriták, vagyis itt Tilly seregei felett Isten segítségével aratott győzelem bizakodásra adhatott okot a jövőre nézve.

A Német Templomban tartott *Te Deum* is egy Gusztáv Adolf és Jósafát júdeai uralkodó között vont ószövetségi párhuzamra építette üzenetét. Jósafát a zsidó nép ellenségeivel, az ammonitákkal és a moábitákkal csapott össze egy ütközetben. A csata előtti éjszakát végigimádkozta, és az ütközet előtt is buzgó imát mondott az egész sereggel együtt. A prédikáció a Jósafáttal ellenséges törzseket a Liga seregeinek feleltette meg, és kiemelte, hogy mind a júdeai uralkodó, mind Gusztáv Adolf katonái úgy vélték, hogy a túlerőben lévő sereg le fogja

⁸⁸ *Böndagsplakat* 1631.

⁸⁹ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [14–17.]

⁹⁰ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [18–20.]

⁹¹ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [20–22.]

győzni őket, de Isten csodálatos közbelépésének köszönhetően kardcsapás nélkül győzték le, szórták szét és vetették fogságba ellenfelüket. Johannes Rotlöben prédikátor a hálaadó nap ünneplését bibliai tradícióba ágyazva magyarázta, hogy Jósafát király a győzelem megünneplésére kihirdetett egy általános hála- és köszönetmondó napot a Dicséret-völgyben.⁹²

Mint a fenti részletek is mutatják, a háború az *Ótestamentumban* szinte már-már természetes állapotnak számított. Isten büntetésként gyakran ellenségeket támasztott Izrael népe ellen, mivel a zsidók sokszor megszegték a köztük fennálló szövetséget. Végül azonban az Úr mindig megbocsátott, és népe mellé állt a harcban. Ez bizakodásra adhatott okot a svédek számára, akik a központilag előírt imanapok alkalmával rendszeresen azt hallgatták, hogy szintén bűneik miatt sújtja őket háborúval Isten. Ezért az ókori Izrael és a kora újkori Svédország közötti párhuzam, a zsidó és a svéd népet összekötő sorsközösség hangsúlyozása tökéletesen illeszkedett a terjeszkedni vágyó, folyamatosan háborúzó Gusztáv Adolf politikai programjába.

AZ EVANGÉLIKUS HITTESTVÉREKNEK SEGÍTSÉGET KELL NYÚJTANI A HÁBORÚBAN

A *böndagsplakatok* bemutatásánál már kitértem rá, hogy a protestánsokat ért csapások és megpróbáltatások a plakátok tematikájának igen fontos részét képezték: absztrakt módon, vallásos terminológiával kiválóan érzékeltették, hogy az evangélikus vallásúak milyen szörnyű megpróbáltatásokon mentek keresztül a Német Birodalomban. Az 1628-as, az 1629-es és az 1630-as imanap-plakátok szembeállították egymással a pápisták egységes táborát és a széthúzó protestánsokat, és arra szólították fel a svédeket, hogy ne várjanak tovább, hanem minél előbb avatkozzanak be a háborúba.⁹³

A konfesszionális szolidaritás kérdése a hálaadó prédikációknak is fontos elemét képezte. Johannes Rotlöben lelkész a királyi palotában tartott hálaadó-nap alkalmával feltette a kérdést, hogy vajon Gusztáv Adolf helyesen járt-e el, amikor segítséget nyújtott az evangélikus egyháznak, jogosult-e arra, hogy beleártsa magát a Német-római Birodalom ügyeibe. A lutheránus lelkész természetesen igenlő választ adott a kérdésre, és nyomatékosította, hogy háborús szükséghelyzetben, különösen az evangélikus egyház fenyegetettségének idején a keresztény, lutheránus, istenfélő hatalmak megsegítése nem bűn és jogtalanság, hanem dicsérendő dolog. Milánói Szent Ambrus egyházatyára hivatkozva jelentette ki, hogy a hozzánk legközelebb állók cserbenhagyása lenne az igazán nagy véték.⁹⁴

Johannes Rotlöben II. Gusztáv Adolf harmincéves háborúba való beavatkozását támogató álláspontját többféle érv segítségével is körülbástyázta. Arisztotelész *Politika* című művét megemlítve jelentette ki, hogy a természetjog alapján is jogos a segítségnyújtás.⁹⁵ A lutheránus lelkész a test-metaforát, a *Bibliára* visszavezethető organikus állameszme gondolatot is felhasználta az evangélikus rendeknek nyújtott segítség legitimálásához. Az egész evangélikus egyházat egységes testként állította be, és úgy érvelt, hogy abban az esetben, ha erőszakot és jogtalanságot követnek el az egyik végtag ellen, akkor a test többi részének is készen kell állnia a segítségnyújtásra. A prédikátor szerint Jézus Krisztus képezi az evangélikus egyház fejét.⁹⁶

⁹² *Zwo Jubel Predigten* 1631, [43–44.]

⁹³ *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

⁹⁴ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [25.]

⁹⁵ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [26.]

⁹⁶ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [26.] A test-metaphora a kora újkori Svédországban a nemesség társadalomról alkotott felfogásának is szerves részét képezte. Lásd: Englund, Peter: *Det hotade huset: adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm, 1993.

Johannes Rotlöben részvétet is próbált kelteni a hallgatóságban a pápisták brutális pusztításainak ecsetelésével, és egyben bosszúra is sarkallt. Hangsúlyozta, hogy Gusztáv Adolf a breitenfeldi csatában a pápisták bestiális cselekedeteit, a Magdeburgban lemészárolt hittestvéreket bosszulta meg. A Magdeburgban kiontott vért nem lehet elfelejteni, a nagy nehézségek árán megmenekült túlélők is azt mondják, hogy fizessen meg a pápistáknak azért, amit ellenük elkövettek.⁹⁷

Az *Ószövetség* szemet szemért, fogat fogért elve mindkét prédikációban megjelent a hittestvérek megsegítése érdekében. A Német Templomban tartott *Te Deum* alatt Rotlöben egy ima során arra kérte Istent, hogy irtsa ki a föld színéről az evangélikus egyház ellenségeit, a szigorú papokat, az ájtatos szerzeteseket és a gonosz, cselszövő jezsuitákat.⁹⁸ Az evangélikus lelkész, miután azt ecsetelte, hogy a breitenfeldi ütközet során Isten megbosszulta a lutheránusok és saját maga ellenségeit, a következő sorokat idézte az *Ószövetségből*, Mózes ötödik könyvéből: „Nyilam vérrel részegítem, és kardom jóllakik hússal: elesettek és foglyok vérevel, az ellenség vezéreinek fejével.”⁹⁹

Preventív háború

A megelőző hadjárat koncepciója mind a *böndagsplakatok*, mind az országgyűlési anyag domináns részét alkotta. Ez az érvrendszer a *bellum iustumot* taglaló államelméleti diskurzus egy modernebb, humanista megközelítését jelentette.¹⁰⁰ A svéd propaganda e központi elemének közvetlen eszmei forrását a nemzetközi kapcsolatokról szóló diskurzus megújítójának, Hugo Grotiusnak *A háború és a béke jogáról* című, 1625-ben megjelent munkája jelentette. Grotius bizonyos megszorításokkal elfogadta a preventív háború igazságos voltát, és azt az álláspontot képviselte, hogy egy megelőző hadjárat megindítását közvetlen és kétségtelen veszély fennállása esetén meg lehet valósítani.¹⁰¹ A svéd területen folytatott agitáció a preventív háború grotiusi értelmezését használta fel, amikor Svédországot az ellenség által kétségtelenül fenyegetett területnek állította be. Gusztáv Adolf jól ismerte a holland jogtudós említett művét, és állítólag napi fél órát töltött a könyv olvasásával.¹⁰²

⁹⁷ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [30–31.]

⁹⁸ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [63.]

⁹⁹ *Zwo Jubel Predigten* 1631, [30.] Az idézetet lásd: 5Móz 32/42. A fordításhoz a Magyar Bibliatársulat újfordítású protestáns Bibliáját használtam, amely on-line is elérhető: <http://szentiras.hu/UF> (lekérdezés dátuma: 2015. szeptember 16.)

¹⁰⁰ A *bellum iustum*ról szóló skolasztikus és humanista államelméleti irodalmat ütközteti és részletesen ismerteti: Tuck, Richard: *The Rights of War and Peace. Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*. Oxford, 2001. 16–77. A harmincéves háborúba avatkozás kapcsán a svéd államvezetés által több nyelven kiadott háborús manifesztum legitimáló érveit vizsgálja: Pii-irimäe, Pärtel: *Just War in Theory and Practice: The Legitimation of Swedish Intervention in the Thirty Years' War*. *Historical Journal*, vol. 45. (2002) No. 3. 499–523.

¹⁰¹ Grotius a fegyvert ragadó támadó metaforáját használta a preventív háború jogosságával kapcsolatban: „Elismerem ugyan, hogy ha a támadó fegyvert ragad, és gyilkolási szándéka nyilvánvaló, a bűncselekmény elkövetését meg szabad előzni [...] De nagyon tévednek és másokat is megtévesztenek azok, akik bármiféle félelemnek tartanak ahhoz, hogy megelőzés címén emberölés legyen elkövethető.” Grotius, Hugo: *A háború és a béke jogáról*. I. kötet. Ford.: Haraszi György. Budapest, 1999. 164.

¹⁰² Junkelmann: *Gustav Adolf 1594–1632*, 286.

A nagygot eszme

Gusztáv Adolf német hadjárata megelőzően, 1630 májusában Stockholmban tartott búcsúbeszédében külön szolt a négy rendhez. A nemességet felszólította, hogy továbbra is viselkedjenek bátran, vitéz módon, férfiakhoz méltóan, mint egykor messze földön híres gót ősapáik tették. Nevük ma már feledésbe merült, sőt az idegenek szinte megvetéssel tekintenek rájuk, ezért újra fel kell eleveníteni a gótok tetteit, „akik majdnem az egész világot elfoglalták, sok királyságot alávetettek, és sok száz évig uralkodtak, küzdve a hazáért a háborúban, halhatatlan nevet vívva ki maguknak, amelyet tiszteltek királyok és uralkodók.”¹⁰³

A gót mítosz II. Gusztáv Adolf uralkodása alatt lett jelentős Svédországban. Az eszme-rendszer gyökerei egészen a bázeli zsinatig nyúlnak vissza. Nikolaus Ragvaldi, Växjö püspöke 1434-ben egy rangvitában azt állította, hogy a gótok eredetileg Gothiából származnak, amelynek a nevét két svéd tartomány is őrizte: Västergötland és Östergötland. A püspök a 6. században élt középkori történétíró és ravennai érsek, Jordanes történeti munkájára (*De origine actibusque Getarum*) hivatkozva állította, hogy a gótok Skandináviából rajzottak ki világhódító újtukra, és a svéd nép a legősibbek és legnemesebbek közé tartozik a földön.¹⁰⁴

Ezeket a gondolatokat száz év múlva Svédország utolsó katolikus érseke, Johannes Magnus vetette fel ismét *Historia de omnibus Gothorum sueonumque Regibus* című művében. A történeti munka állította, hogy a gótok a világ legősibb nemzete, először Magóg, Noé unokája uralkodott felettük. A mitikus Berik király uralkodása alatt kezdték meg hódításaikat, amelyek során leigázták Germániát, Galliát, Ibériát, Britanniát, Ázsiát és Afrikát. Johannes Magnus a svédek gót eredetének alátámasztása érdekében Magógtól egészen I. Gusztávig vezette vérvonalukat.¹⁰⁵

A svéd érsek hangsúlyozta a gótok katonai fölényét a római légiók felett, és morális felsőbbrendűségüket is kiemelte. Természetes igazságérzetüket és szabadságszeretetüket, megvetésüket a kapzsiság és gazdagság iránt szembeállította a déli népek dekadenciájával.¹⁰⁶ A művet Johannes Magnus testvére, Olaus Magnus nyomtattatta ki római száműzetésében. XIV. Erik svéd király gondoskodott a svéd fordításról.¹⁰⁷

Svédországban II. Gusztáv Adolf trónra lépésével köszöntött be a góticismus aranykora. A gótok iránti érdeklődést főként a könyvtáros és hivatalos udvari történész, Johannes Bureus keltette fel az uralkodóban. Johannes Bureus az idegen nyelvek és a történelem ismeretébe avatta be Gusztáv Adolfot, akivel bizalmas viszonyt ápolt.¹⁰⁸ A svéd történész spekulációival párhuzamot vont a gótok és az ókori forrásokban említett hyperboreusok (északontúliak) népe között. Nevüket onnan kapták, hogy állítólag Boreas, az északi szél lakhelye feletti területen éltek. A népet római földrajztudósok is említették, akik a hyperboreusok lakhelyét egy távoli északi szigetre helyezték. Brémai Ádám, a 11. században élt földrajztudós és történész egyenesen Skandináviát nevezte meg a fiktív nép otthonának.¹⁰⁹ A hyperboreusok állítólag nem ismerték a betegségeket, és boldogan éltek utópikus szigetükön. A görög

¹⁰³ Gusztáv Adolf búcsúbeszéde (1630. máj. 19.), lásd 42. jegyzet, 3v–3r.

¹⁰⁴ Hillebrecht, Frauke: *Skandinavien – der Heimat der Gothen?: der Götizismus als Gerüst eines nordisch-schwedischen Identitätbewusstseins*. Berlin, 1997. 4–5.; Junkelmann: *Gustav Adolf 1594–1632*, 35.

¹⁰⁵ Junkelmann: *Gustav Adolf 1594–1632*, 36.

¹⁰⁶ Nordström, Johan: *De yverbornas ö: sextonhundratsstudier*. Stockholm, 1934. 98–99.

¹⁰⁷ Hillebrecht: *Skandinavien – der Heimat der Gothen?* 6.

¹⁰⁸ Eriksson, Gunnar: *Den lärda kulturen*. In: Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden. Ed.: Christenssen, Jakob. Lund, 2005., 125–126.

¹⁰⁹ Nordström: *De yverbornas ö: sextonhundratsstudier*, 103–17.

mitológia szerint Apollónt, a költészet, a jóslás, a művészetek, a zene és a tánc istenét tisztelték a szigeten, szentélyt is emeltek neki, ahonnan kiáradt a kultúra és a tudás a világ többi része felé.¹¹⁰

A hyperboreus motívum kiegészítette a gótokról alkotott korábbi képet, ami harci erényeiket, bátorságukat, hódításvágyukat hangsúlyozta. Svédországot a civilizáció bölcsőjévé, a kultúra és tudás fellegvárává tette. Mivel a nagy hatalmi ambíciókat dédelgető svédek történelme nem volt része a klasszikus görög-római örökségnek, ami a keresztény nyugati kultúra egyik fontos jellegzetességét adta, és sokan barbár, északi népként tekintettek rájuk, a hyperboreus eredet hangoztatása ennek ellensúlyozására kiválóan alkalmas volt.¹¹¹

A gót eszme Gusztáv Adolf hatalmi legitimációjának és propagandájának is fontos részévé vált. 1617 októberében, Uppsalában került sor a 21. életévét betöltő király megkoronázására. A koronázási ünnepségek részeként lovagi tornát is rendeztek, ahol a király és a főnemesség historizáló, gót öltözetet húzott. Gusztáv Adolf a gót törzseket egyesítő, nagy hódításokba fogó, mitikus Berik király alakjában lépett fel.¹¹²

A gót eszmerendszert Gusztáv Adolf a nemesség megnyerésére folytatott propagandájának, szimbolikus politikájának a szolgálatába állította. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy 1630-as búcsúbeszédében külön a nemesi rendhez intézte szavait. A nemesség érthette el azt a képzettségi szintet a rendek közül, ami alkalmassá tette őket, hogy a góticismust a maga komplexitásában értsék meg (talán még a papság és a polgárság felsőbb, műveltebb rétege sem zárható ki). A gótokkal való párhuzam a svéd nemesség számára egyfajta kollektív identitást is jelenthetett.¹¹³

A harmincéves háborúba lépés előtt a góticismus különösen aktuális jelentéstartalmat nyert. Azt sugallta, hogy az egykor a Római Birodalom légiói felett diadalmaskodó, 410-ben magát Rómát is kifosztó gótok leszármazottai, a svédek hasonló sikerrel vehetik fel a harcot Róma örökösé, a Német-római Birodalom seregeivel és a császárral szemben.

Patrióta érvrendszer

A modern propaganda egyik fő jellegzetessége, hogy háború idején a lakosság mozgósítása, illetve a harci morál fenntartása érdekében a szülőföld, a haza, a nemzet szeretetére apellál. A Gusztáv Adolf német hadjáratahoz fűződő propaganda szókészletébe is beletartoznak a patrióta (*patriot*), illetve haza (*fädernesland*, *Vaterland*) kifejezések. A haza és a patrióta szavak általában az ország megvédésének és az alattvalói kötelességeknek a kontextusában fordultak elő. Az 1629-es országgyűlésen felolvasott indítvány azt a reményt fejezte ki, hogy minden rend úgy fog eljárni, ahogy a „...haza szolgálata és védelme különösen megköveteli és minden egyes alattvaló és jó hazafi...” kötelességének megfelelően cselekszik.¹¹⁴

¹¹⁰ Eriksson: *Den lärda kulturen*, 127.; Nordström: *De yverbornas ö: sextonhundratsstudier*, 120–121.

¹¹¹ Junkelmann: *Gustav Adolf 1594–1632*, 35.; Eriksson: *Den lärda kulturen*, 127. A gót eszme legfontosabb teoretikusai Svédországban a 17. században Johannes Bureus mellett Johannes Messenius, a Bureus tanítvány Georg Stiernhielm, Johannes Schefferus, Johannes Loccenius és Olof Rudbeck volt. A svéd természettudós és történész, az uppsalai egyetem orvosprofesszora, Rudbeck monumentális, négykötetes *Atlantica* című műve volt a góticismus legnagyobb szabású, de egyben utolsó jelentős vállalkozása.

¹¹² Hillebrecht: *Skandinavien – der Heimat der Gothen?* 7–8.

¹¹³ Schmidt-Voges, Inken: *De antiqua claritate et clara antiquitate Gothorum. Gotizismus als Identitätsmodell im frühneuzeitlichen Schweden*. Frankfurt am Main, 2004. 274.

¹¹⁴ *Riksdagsproposition* (1629. máj. 30.), lásd 30. jegyzet, 451r.

Az ugyanazon országgyűlés során, az Államtanácsnak a vonakodó polgári renchez írott *Replikájában* különösen nagy hangsúlyt kaptak a kötelezettségek. A *Replica* a következő szemrehányásokkal illette a polgárságot: „...amikor arról van szó, hogy önmagunk és a haza védelmére egy vagy két riksdalert áldozunk, akkor zsörtölődik, akkor vakarja a fejét, morog és dörmög [...] Senkinek nincs rá oka, hogy kihúzza magát alóla [a közös terhek alól], feltéve, hogy szereti hazáját, feleségét és gyermekeit...”¹¹⁵

A *Replica* a hazafiak kötelességeit is felsorolta az adók csökkentését elérni akaró polgárság számára: „a rendek nagyrészt, mint tisztas patrióták és svéd férfiak, amint ezen idők szüksége magyarázza, főleg a nemesség, papság és a parasztság [...] a haza jólétéhez, oltalmához és védelméhez [...] a legjobb mértékben járultak hozzá...”¹¹⁶ A megfogalmazásból egyértelműen kiderül, hogy a hazafias propaganda nem csupán a nemességet célozta meg, hanem mind a négy renchez szólt. (A polgárok ebben az esetben ugyan kimaradtak, de csak azon oknál fogva, hogy korábban nem szavazták meg a terheket.)

A patrióta érvrendszert felhasználó propaganda nem pusztán a politikai, hanem az egyházon keresztül közvetített vallásos üzenetnek is a részét képezte. Az 1628–1630 között kiadott imnap-plakátok arról értekeztek, hogy az imnapok során mindenki „...ígérje Istennek gyülekezete és hazája védelmét és oltalmát...”¹¹⁷

A haza fogalma nem csupán a kötelezettségekre és a fenyegető veszélyekre világított rá. A kifejezés egy politikai entitás részeként határozta meg az alattvalók, illetve az ország lakosainak közösségét. A svéd patrióta propaganda fontos elemét jelentette a szabadság fogalma is. A kifejezés egyrészt arra utalt, hogy a legitim, választott király, I. Gusztáv diadalmaskodott a zsarnok dán uralkodó, II. Keresztély felett a 16. század elején, és Svédország felszabadult az idegen uralom alól, azóta szabad, független állam a Vasa-királyok vezetése alatt.¹¹⁸

A kifejezés azonban a belső, alkotmányos berendezkedés szabadságát, az egyes rendek széles körű jogait és privilégiumait, illetve a parasztságnak a kontinensen élőknel jóval kedvezőbb helyzetét is propagálta.¹¹⁹ Az 1629-es propozíció is nyomatékosította, hogy „...egyik európai királyság sem olyan szabad berendezkedésű, mint a Svéd Korona országa”.¹²⁰ Ezzel adott különös hangsúlyt a király annak az érvnek, hogy a császár ellen preventív háborút kell folytatnia, mivel a császári csapatok ezt a szabadságot veszélyeztetik.

Nemcsak az alkotmányos szabadság volt azonban veszélyben a propaganda szerint, hanem a lutheránus ortodoxiában rejlő lelkiismereti szabadság is fenyegetett helyzetbe került.¹²¹ Az imnap-plakátok is azzal ijesztgették a híveket, hogy „Isten Gyülekezetét és tiszta, üdvözítő igéjét, amit nálunk prédikálnak, általános üldözés és zaklatás éri...”¹²²

Az egyházhoz kapcsolódó ceremóniák, az imnapok és a hálaadónapok kialakíthatnak egyfajta nemzeti érzést, nemzeti identitást a svéd lakosságban. A vallásos szertartások növelhették az összetartozás érzését a lakosság és az állam között, egyfajta rituáléként is felfoghatóak. Az imnapok tradíciója a német hadjárat idején már közel száz évre nyúlt vissza Svédországban, így a kollektív emlékezet és a közös történelmi hagyomány is egyfajta

¹¹⁵ *Replica* (1629. június 23.), lásd 37. jegyzet, 486v.

¹¹⁶ *Replica* (1629. jún. 23.), lásd 37. jegyzet, 477r–478v.

¹¹⁷ *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

¹¹⁸ Schmidt-Voges: *De antiqua claritate et clara antiquitate Gothorum*, 388.

¹¹⁹ Nordin: *Ett fattigt men fritt folk*, 179.

¹²⁰ *Riksdagsproposition* (1629. máj. 30.), lásd 30. jegyzet, 449v.

¹²¹ Schmidt-Voges: *De antiqua claritate et clara antiquitate Gothorum*, 388.

¹²² *Böndagsplakat* 1628, 1629, 1630.

összekötő kapocsként szolgálhatott, az ima- és hálaadó napok időben és térben egyaránt kibővíthették és felülírhatták az egyházközséghez tartozás érzését.¹²³

Összegzés

A svéd államhatalom a 17. század elején kiépült kommunikációs rendszere segítségével képes volt eljuttatni üzenetét lakossága túlnyomó többségéhez, különösen az evangélikus egyház szerepe emelkedett ki. A jól előkészített propaganda-hadjárat során az évente kibocsátott imanap-plakátok felkészítették a lakosságot a háborúra, az országgyűlések a királyságot ért sérelmek felsorolásával és a császár agresszív magatartásának hangsúlyozásával már a mobilizálás funkcióját töltötték be, míg a hálaadó-napok a hadimorál fenntartásában játszottak kulcsszerepet. A propaganda főképpen felekezeti és patrióta érveket alkalmazott, a preventív háború szükségességét emelte ki, illetve a góticizmus eszméjéből merített. Mivel az üzenet túlnyomó része az ismertetett egyházi ceremóniákon keresztül a lutheranizmus dogmáiba ágyazódott, ezért közérthetően, a vallásgyakorlat részeként, az alattvalók számára szinte láthatatlan módon jelenhetett meg.

PÉTER SZŰCS

The Domestic Propaganda of Gustavus II during the Thirty Years' War

Situated on the northern periphery of the European continent, with extensive territory but sparse population, Sweden had played a minor role only in the history of Europe before entering the Thirty Years' War, yet soon rising into the ranks of the most significant great powers of the seventeenth century. The foreign policy of expansion, at the same time, took a high social toll: in addition to high taxes, a substantial part of the population of the country was kept in arms permanently, never to return to their homeland. In its effort to prevent rebellions, the Swedish state launched a conscious and extensive propaganda campaign targeted at all segments of the population. In this essay I discuss a period of Swedish participation in the war, brief as it were, yet resulting in significant Protestant victories, concentrating on the Swedish war propaganda implemented during the German campaign of Swedish ruler Gustavus II (1611-1632) as well as the one preparing it. I do this on the basis of documents pertaining to parliamentary sessions, day of prayer posters (*böndagsplakat*) issued every year, read out and posted in every congregation as well as sources related to days of thanksgiving (*tacksägelsedag*) ordered after military victories. I first give an overview of the Swedish state, then, having covered the major generic and content-related characteristics of the sources I perform a content analysis of the message conveyed. The Lutheran Church of Sweden played a major role in disseminating war propaganda: the message that the central power wished to mediate on the days of prayer prescribed for every parish several times a year or on days of thanksgiving was coated with the dogmas of Lutheran orthodoxy; it thus could appear as part of the everyday religious practice, in an easily comprehensible way, for the widest target audience of the peasantry.

¹²³ Östlund: *Lyckolandet: maktens legitimering*, 14.